

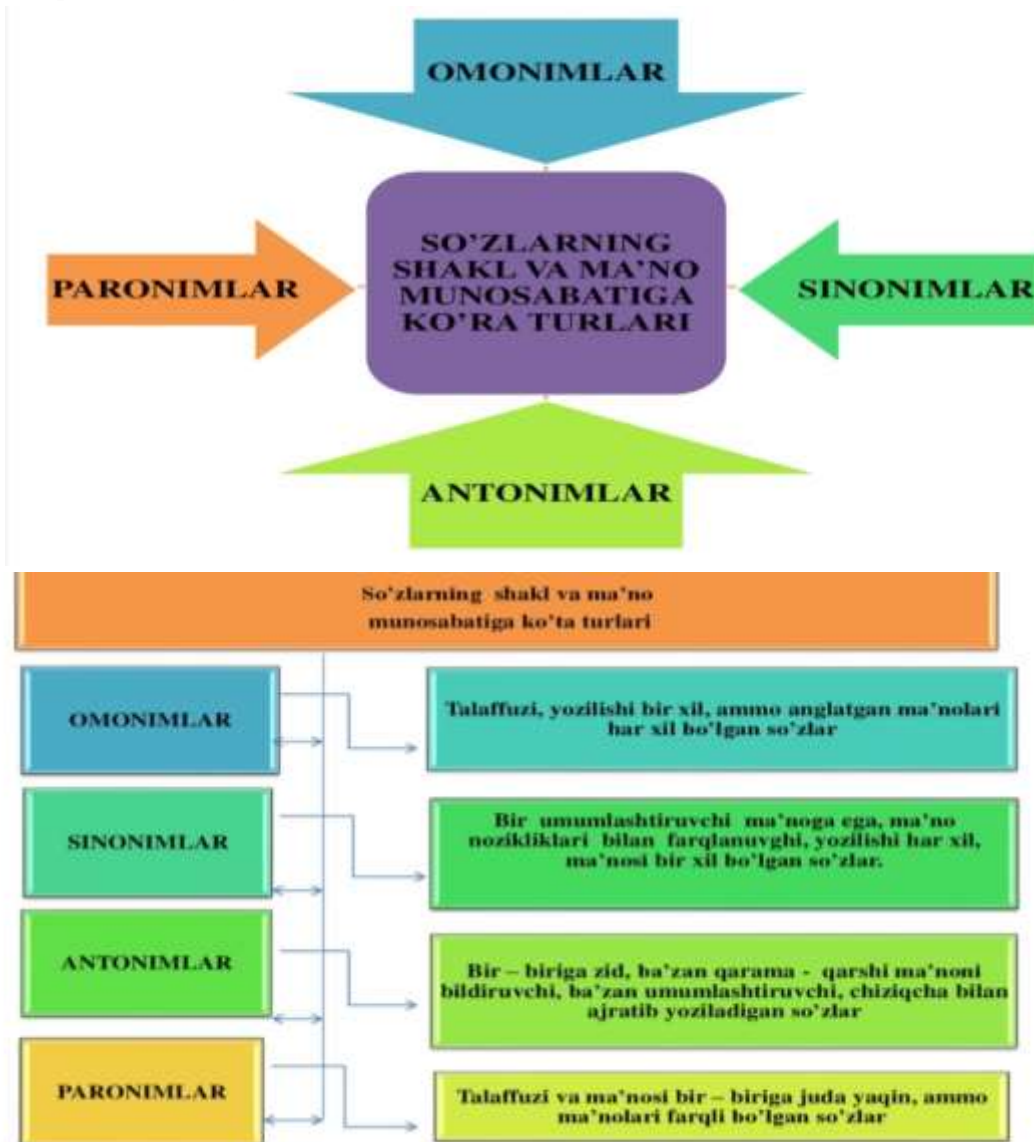
SO'ZNING MA'NOLARI

G'oziyeva Shoira

*Andijon viloyati Asaka tumanidagi
23-maktab boshlang'ich 2-sinf o'qituvchisi*

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarini aqliy faoliyat usullariga o'rgatishning metodik shartlari quyidagicha:

I. O'quvchilar aqliy faoliyatini faollashtirish. Bilimni o'zlashtirishning natijasi ma'lum darajada o'qitish metodlariga bog'liqdir. Bayon metodi asosan o'quvchilarning eslab qolishiga mo'ljallanadi va ularning bilish faoliyatini faollashtira olmaydi, shuning uchun kutilgan natijani bermaydi. Maktab tajribasini ommalashtirish va olimlar (L.V.Zankov, Yu.N.Babanskiy, V.P.Strezikozin va boshq.)ning maxsus tekshirishlari ko'rsatishicha, izlanish metodlari (boshlang'ich sinflarda qisman izlanish metodi) ko'proq samarali hisoblanadi. Grammatik tushunchani shakllantirishda izlanish vaziyati o'qituvchi bergan vazifa va uni jamoa bo'lib bajarish

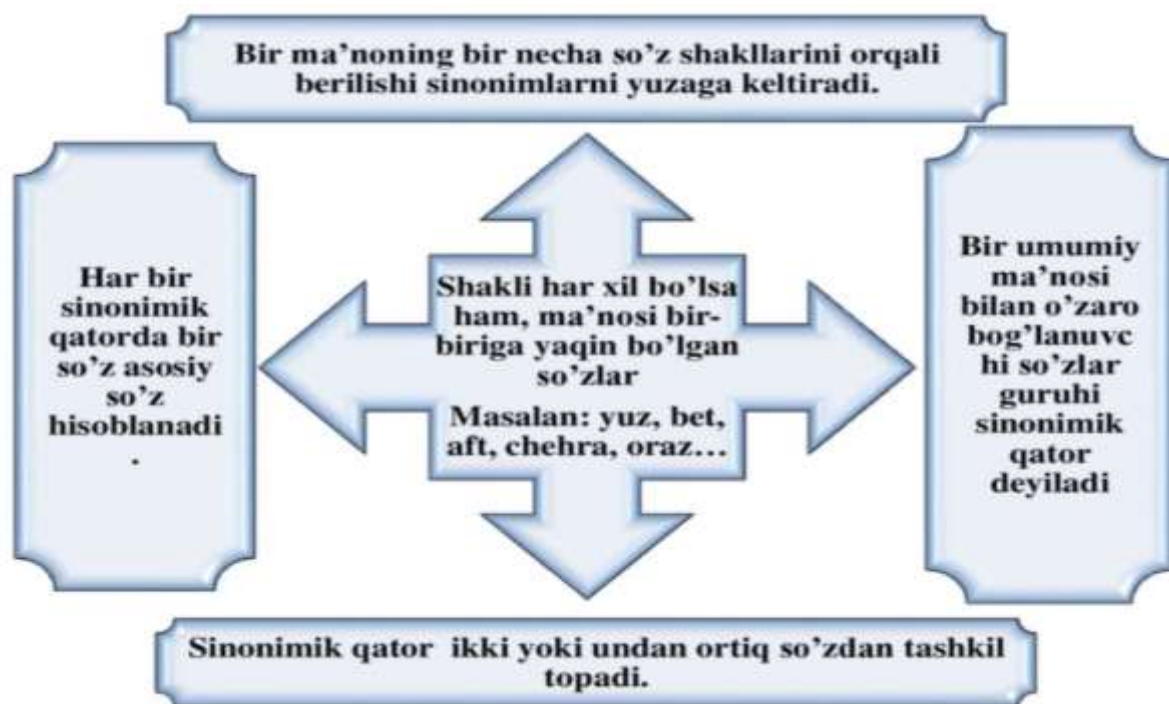
vaqtida yaratiladi. Izlanish vaziyati o'quvchilarni yangilikni bilishga qiziqtiradi va vazifani bajarish usulini mustaqil ravishda ijodiy tanlashga undaydi. Masalan, o'quvchilarni so'z yasovchi qo'shimchalar bilan tanishtirishda o'qituvchi xattaxtaga gul — gulchi, g'alla — g'allakor, traktor — traktorchi kabi so'zlarni ikki ustun tarzida yozadi.

O'quvchilarga "Ikki ustun shaklida yozilgan so'zlarni kuzating, ma'nolaridagi farqini o'ylab ko'ring, shu so'zlarning ma'nosini farqlashga xizmat qilayotgan qismini toping" topshirig'i beriladi. Birgalikda o'tkazilgan muhokamadan so'ng o'quvchilar quyidagicha xulosaga keladilar:

— Gul so'zi o'simlikning bir turini, gulchi esa gullarni parvarish qiluvchi kishi ma'nosini bildiradi; g'alla — o'simlik, g'allakor — g'alla yetishtiruvchi kishi;

traktor so'zi qishloq xo'jalik mashinasini, traktorchi esa traktorda ishlovchi kishi ma'nosini bildiradi. So'zning -chi, -kor qismi ikki so'zning ma'nosini farqlashga xizmat qiladi; -chi, -kor alohida kelganda ma'no anglatmaydi, bular qo'shimcha; so'zga qo'shilganda ishlovchi, shug'ullanuvchi kishi ma'nosini anglatyapti, ya'ni yangi ma'noli so'z hosil bo'lyapti; demak, -chi, -kor so'z yasovchi qo'shimcha.

Muammoli vaziyatni orfografik mavzu bilan tanishtirish jarayonida ham yaratish mumkin. Masalan, o'qituvchi "Hayvonlarga qo'yilgan nomning bosh harf bilan yozilishi" mavzusini tushuntirish uchun o'quvchilarga "Kim qanday uy hayvonlarini boqadi? Ularga o'zingiz nom qo'ygansiz? Qanday nom qo'ygansiz?" kabi savollarni beradi. O'quvchilar tartib bilan o'zlari

boqayotgan hayvonlari va unga qo'yg'an nomlarini aytadilar (mushuk — Mash, kuchuk — Olapar, sigir — Targ'il, ot — Lochin kabi); o'qituvchi ikki ustun shaklida xattaxtaga yozib boradi. O'qituvchi: "Ikki ustun shaklida yozilgan so'zlarni o'qing, ularni taqqoslang. Ularning yozilishida qanday farq bor? Nima uchun? Isbotlang" topshirig'ini beradi. Bu savol-topshiriqlar xarakteri bolalarni o'ylashga, izlanishga majbur qiladi. Ular birinchi ustundagi so'zlar kichik harf bilan, ikkinchi ustundagilar esa katta (bosh) harf bilan yozilganini aytadilar, ammo nima uchun shunday yozilganini isbotlashga ularning bilimlari yetishmaydi.

Shunday qilib, muammoli vaziyat yaratiladi. O'quvchilar yangi materialni o'rganish zarurligini sezadilar. Bu metodda eng muhim jihat muammoli vaziyat yaratish, til hodisalarini tahlil qilish, o'zaro taqqoslash omillarini bajarish bilan bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish hisoblanadi. Suhbat-muhokama jarayonida muammoni o'qituvchi rahbarligida o'quvchilarning o'zlari hal qilishlari yoki o'qituvchi tomonidan hal qilinishi ham mumkin.

Muhokamaning borishi bilimlar asosida topshiriqlarni faol bajarishni, faol aqliy faoliyatni talab qiladi.

II. O'quvchilarda so'z va gapga lingvistik munosabatni o'stirish ustida maqsadga yo'naltirilgan ishlar. O'quvchilarda so'z va gapga lingvistik munosabat nazariy bilimlarni o'zlashtirish, mavhum tafakkurni o'stirish jarayonida shakllantiriladi va tilning semantik hamda grammatik tomonining bir-biriga ta'sirini anglashni bildiradi.

O'quvchilar tilni ularda til birliklariga, xususan, ularning asosiylari bo'lgan so'z, morfema, so'z birikmasi, gapga lingvistik munosabatni parallel shakllantirish bilan birga ongli o'zlashtiradilar. So'zga lingvistik munosabat so'zni tovush-harf tomonidan tahlil qilib, uning tovush va grafik tomoni o'rtasidagi bog'lanishini aniqlash, so'zni morfemik tahlil qilish va so'zga leksik ma'no berishda moifernaning o'rnini tushunish; so'zni grammatik tahlil qilish va shu so'zning muayyan so'z turkumiga oid ekani bilan

uning grammatik belgilari o'zaro bog'liqligini tushunish ko'nikmasining shakllanishiga qarab o'sib boradi.

Lingvistik munosabat o'quvchilarda asta-sekin shakllantirib boriladi, ularda bilish, tushunib olish saviyasi ham har xil bo'lishi mumkin. Masalan, 2-sinf o'quvchilari gapdagi so'z birikmalarini topadilar, ammo u so'z birikmasidagi so'zlar o'zaro qanday, ya'ni nimalar yordamida bog'langanini tushuntira olmaydilar. O'qituvchi o'quvchilarda so'zga, so'z birikmasi va gapga lingvistik munosabatni ta'lim jarayonida maqsadga muvofiq o'stirib boradi, xususan, o'rganiladigan kategoriyani o'quvchi tushunib olishiga g'amxo'rlik qiladi.

III. Yangi tushunchani ilgari o'rganilgan tushunchalar tizimiga kiritish.

Tushunchani o'zlashtirish, bilimni nutq tajribasiga tatbiq etishning muhim sharti hisoblanadi. Tushunchalar orasida bog'lanishni vujudga keltirish, amalga oshirish o'quvchilarning o'zbek tilidan egallaydigan bilimlar tizimiga hamda tildan ongli foydalanishiga poydevor bo'ladi. Tushunchalar orasidagi bog'lanishni bilib olish amaliy (grammatik, orfografik, nutqiy) vazifalarni hal qilishda nazariy bilimlarni ko'proq tatbiq etishga imkon beradi.

«Men o'zimni namoyon qilaman». Yangi adabiy tushunchalar bilan tanishishdan oldin, o'quvchilar o'zlarini eng yaxshi tomondan ko'rsatish taklif qilinadi. Ushbu uslub ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdan tashqari, notiqlik mahoratini rivojlantirishga yordam beradi. Yaxshi rivojlangan monologga ega bo'lgan o'quvchi mantiqiy, izchil va oqilona ravishda o'z fikrlarini ifoda eta oladi, o'quv dasturidagi murakkab savollarga batafsil javob bera oladi, darsliklar, badiiy adabiyot va xalq og'zaki ijodi matni ustida mustaqil ishlay oladi.

«So'zlarni taqqoslash». Bunda o'quvchilarga har xil ma'noga ega bo'lgan ikkita so'zni (qazilma va ko'pyoq) taqqoslash taklif qilinadi. O'quvchilarning vazifasi ushbu so'zlarning o'zaro bog'liqligiga imkon qadar ko'proq misollar keltirishdir.

«Nostandart vaziyatlarni taklif qilish». Bu matn bilan ishlashda o'quvchilarni kutilmagan savollarga javob berish so'raladi:

Odamlar boshlarida yurishni boshlasalar nima bo'ladi?

Agar sut jo'mrakdan oqib chiqsa nima bo'ladi? va hakoza

Bugungi jadal rivojlanib borayotgan davrda o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish, o'z ustida ishlash ko'nikmasini hosil qilishda o'qituvchining roli katta. Bunda har bir o'qituvchining oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri yangi pedagogik texnologiyaning innovatsion usullaridan dars jarayonida o'rinli foydalanish va o'quvchilarning yakka tartibda ishlashiga erishishdir.

Darhaqiqat, qissada ona qiyofasi keng va to'laqonli tavsiflanadi. Bu tavsiflanish jarayonida adibning adabiy mahorati va individual uslubi ko'zga tashlanadi.

Darhaqiqat, ona haqida kimlar nima demagan. Dunyoda biror bir shoir yoki adib bo'lmagani, ona

haqida qo'shiq to'qimagan, kuylamagan bo'lsa. Ona bor, olam bor; ona bor, odam bor; ona bor, Vatan bor, deyishadi: chindan ham ona kabi tabarruk va aziz, ona kabi muqaddas va mehridaryo, ona kabi mard va jasur, ona kabi xokisor va kechirimli inson olamda topilmasa kerak. Shundan bo'lsa ajab emaski, ona mavzusi O'tkir Hoshimov uchun navqiron, abadiy tugallanmas ilhom manbaidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayeva Q.A. Birinchi sinfda nutq o'stirish. – Toshkent: «O'qituvchi», 1980. 156 b.
2. Davletshin M. Ta'limning psixologik asoslari. T, O'qituvchi, 1978, 70 b.
3. Ernazarova M., Husenova M. Rasmi o'zbekcha-inglizcha izohli o'quv lug'at. Navoiy, 2019. 98 b.
4. Fuzailov S., Ne'matova A. Ona tili. 2-sinf uchun darslik. Toshkent:2018.128 b.
5. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo'ldosheva Sh. Ona tili 3-sinf uchun darslik. Toshkent: O'qituvchi, 2016. 144 b.
6. Hojiev A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. – Toshkent.: «O'qituvchi», 1974. – 308 b.
7. Rahmonova, M. (2021). Patriotic ideas in the works by fitrat: theoretical and practical harmony. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 1466-1474..